

ساقی نامہ

میرزا ابوطالب فذرہ کی

تصحیح

سید علی اصغر میر یاقری فرد

احسان رئیس

دانشگاه پیام نور
استان اصفهان

شماره ۱-۸۳-۸۰۳۶-۹۷۸-۹۶۴
ISBN: 978-964-8036-83-1

ساقی نامه

میرزا ابوطالب فندرکی

تصحیح

سید علی اصغر میرباقری فرد

احسان رئیسی

کتابخانه شخصی آیت الله العظمی

تهران ۱۳۹۱

دانشگاه پیام نور
استان اصفهان

موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

سرشناسه	: همایش بین المللی مکتب فلسفی اصفهان (نخستین : ۱۳۹۱ : اصفهان)
عنوان و نام پدیدآور	: ساقی نامه/ ابوطالب فندرسکی ؛ تصحیح سیدعلی اصغر میرباقری فرد، احسان رئیسی.
مشخصات نشر	: تهران : موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران ، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۷۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۳۶-۸۳-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۷۱]- ۱۷۲.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: ساقی نامه ها
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۱۲ ق.
شناسه افزوده	: موسوی فندرسکی، ابوطالب بن میرزا بیگ، قرن ۱۲ ق.
شناسه افزوده	: میرباقری فرد، سید علی اصغر، ۱۳۴۲ -
شناسه افزوده	: ریسی، احسان، ۱۳۶۴ -
شناسه افزوده	: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران
رده بندی کنگره	: PIR۴۰۶۹/۵۹ ۱۳۹۱
رده بندی دیویی	: ۸۴۱/۰۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۰۶۸۸۷۸

ساقی نامه

ابوطالب میرفندرسکی

تصحیح: علی اصغر میرباقری فرد، احسان رئیسی

چاپ اول: ۱۳۹۱

چاپ و صحافی: طرفه

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

حق چاپ و نشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان نوفل لوشاتو، کوچه شهید آرکلیان، شماره ۴

تلفن: ۶۶۴۰۵۴۴۵؛ نمابر: ۶۶۹۵۳۳۴۲

ISBN 978-964-8036-83-1

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۰۳۶-۸۳-۱

www.irip.ir

بسم الله الرحمن الرحيم

مکتب فلسفی اصفهان اصطلاحی مستحدث نزد پژوهشگران عرصه‌ی مطالعات سنت حکمی و عرفانی عالم اسلام است. حکیمان حوزه‌ی اصفهان به خوبی نشان دادند که استمرار واقعی این سنت و انتقال روح آن از عصر فارابی و ابن سینا به بعد، نه از مجرای چهره‌هایی مانند ابن‌رشد اندلسی، که از طریق حکمایی مانند میرداماد، مؤسس مکتب اصفهان میسور است؛ و این طریقی بود که پیشتر به همت حکیمان و عارفانی مانند شیخ اشراق، ابن عربی، خواجه طوسی، ابن‌ترکه اصفهانی، سید حیدر آملی، ابن‌ابی‌جمهور احسایی و اعظم حوزه‌ی شیراز هموار شده بود.

نشاط فکری، رونق حوزه‌های درسی، جامعیت، تلفیق مشارب گوناگون فکری در عین خلاقیت و نوآوری، جمع میان عقلانیت و معنویت، پاسخ‌گویی به پرسش‌های روز و مهم‌تر از همه عرضه‌ی آموزه‌هایی برآمده از روح و باور شیعی، رویداد بزرگی بود که حاصل آن به تعبیر برخی از محققان معاصر **حکمت معنوی تشیع** است. این شیوه‌ی نوین فکری، توجهی ویژه به متن قرآن کریم و روایات و ادعیه‌ی مأثوره از پیشوایان دین داشت که با بهره‌گیری از تأویل توانست خلاء موجود در حکمت اسلامی دوران پیش از خود را به خوبی جبران کند.

حوزه‌ی فلسفی اصفهان، سایر مشارب فلسفی قدما را نیز در بطن خود حفظ و بازسازی کرد و حتی با توانی بیش از قبل، ضامن تداوم آن‌ها شد. از باب نمونه، بیشترین حواشی و تعلیقات بر شفا‌ی شیخ‌الرئیس در همین دوران نگاشته شد؛ متون حکمت اشراق به نحو گسترده شرح و تدریس می‌شد، و عرفان ابن عربی نیز همچنان رواج و تداوم داشت. افزون بر این، حکیمان متأله این حوزه، این توفیق را نیز داشتند که مکتب اخلاقی - عرفانی تشیع را قوام بخشیده و به تربیت نفوس و ارتقای معنوی اهل سلوک همت گمارند.

گفتنی است اصطلاح **مکتب فلسفی اصفهان** به جریان خاصی از حکمای اصفهان اطلاق نمی‌شود. در درون این مکتب، افزون بر حوزه‌ی میرداماد و شاگردانش که به **حکمت یمانی** نیز شهرت یافت، **حکمت ایمانی** یعنی طریقی خاص فکری و عملی شیخ بهایی، **حکمت تطبیقی** که بر مدار آرای حکمی میرفندرسکی استوار شد، **حکمت متعالیه** صدرایی و بالاخره **حکمت تنزیه‌ی ملارجبعلی** تبریزی نیز جای می‌گیرند.

آنچه از مآثر حکیمان متأله آن عصر طلایی در دوران صفویه از سده یازدهم هجری به بعد بر جای مانده است، مجموعه‌ای گرانسنگ از معارف حکمی به شمار می‌رود که از حیث

کمی و کیفی با هیچ دوره‌ای از ادوار و حوزه‌ای از حوزه‌های فرهنگ کهن اسلامی ایران، پیش و پس از آن، قابل مقایسه نیست.

بر بخش بزرگی از این میراث عظیم فکری و معنوی، با گذشت سه-چهار سده، همچنان گرد غربت در کتابخانه‌های شخصی و عمومی نشسته است. آیا جای این پرسش نیست که حتی فهم صحیح حکمت صدرایی - که مشهورتر از سایر مشارب حکمی حوزه اصفهان است- جز با آگاهی بر فعالیت‌های فلسفی زمانه‌ی او و چالش‌های میان او با سایر مکاتب و جریان‌ها چگونه ممکن است؟ نیز چگونه می‌توان به طرح حکمت و فلسفه‌ای زنده، مؤثر و تحرک‌زا در ایران برای مواجهه با مقتضیات عالم معاصر، جز با اشراف بر آثار و مآثر فلسفی آن عهد باشکوه، توفیق یافت؟

در چند دهه‌ی گذشته استادان و محققانی از جمله شادروان استاد سید جلال‌الدین آشتیانی به پیشنهاد اسلام‌شناس فقید فرانسوی هانری کربن در جهت معرفی آثار حکمای شیعی عصر صفوی به چاپ و انتشار نمونه‌هایی از متون حکمی و عرفانی حکمای اصفهان از میرداماد و میرفندرسکی تا بیدآبادی و نراقی در چهار مجلد مبادرت نمودند. چند سال پیش نیز در همایش بین‌المللی «از اصفهان تا قرطبه» پاره‌ای از متون حکمای اصفهان چاپ و منتشر شد. با وجود این، ثلث آثار حکمی به جای مانده از حکیمان اصفهان نیز هنوز چاپ نشده است؛ از این‌رو به نظر می‌رسید که بهانه‌ی گردهمایی بین‌المللی، می‌تواند زمینه‌ی مناسبی را برای احیای آثار این بزرگان فراهم آورد و برای نخستین بار به گونه‌ای مستقیم و با محوریت کتب و آثار حکیمان اصفهان عصر صفوی به نشر آن‌ها مبادرت نمود.

پس از اعلام فراخوان **همایش بین‌المللی مکتب فلسفی اصفهان** و آغاز به کار دبیرخانه و کمیته‌ی علمی همایش، افزون بر کار بررسی مقالات رسیده، تصحیح و تحقیق آثاری از حکیمان این حوزه و نیز نگارش کتاب‌های جداگانه درباره‌ی فعالیت‌های فلسفی این دوره و معرفی حکمای اصفهان، در دستور کار دبیرخانه‌ی همایش قرار گرفت.

آن دسته از آثاری که امیدواریم برای این همایش انتشار یابند، از این قرارند:

شرح التائیه الکبری صائن الدین علی ابن التکره اصفهانی، الشوارق ابوالحسن قائنی کاشانی، الافاق المبین میرداماد، رساله الايقاظات فی خلق الاعمال میرداماد، خطفات القدس میر سید احمد علوی، الکلمة الطیبة فیاض لاهیجی، شرح فارسی تهذیب المنطق فیاض لاهیجی، بیان الاسرار (در شرح مصباح الشریعه) شیخ حسین زاهدی، مجموعه رسائل فارسی ملا اسماعیل خاتون آبادی، شرح العرشیه ملا

اسماعیل واحد العین، ساقی‌نامه‌ی ابوطالب فندرسکی، سیر تحول حوزه فلسفی اصفهان از ابن سینا تا ملاصدرا، مکتب فلسفی شیراز، مکتب فلسفی اصفهان، فرهنگ اصطلاحات کلامی فیاض لاهیجی، جریان‌های فکری حوزه علمیه اصفهان، دیدار با فیلسوفان سپاهان، مکتب فلسفی اصفهان از دیدگاه دانش پژوهان.

البته این گامی است نخست در معرفی میراث حکمی و معنوی تشیع؛ و از آن جا که انتشار این حجم از آثار به جای مانده، کار و برنامه‌ی موسسه‌ی را می‌طلبد، تصمیم بر این شد تا قلمرو منشورات نخستین همایش مکتب فلسفی اصفهان، به آثار حکمای عصر صفوی از میرداماد تا حکیم خواجه‌ی اختصاص یابد. این مجال که به لطف و عنایت حق و حسن توجه تنی چند از محققان و فضلالی گرانقدر و شماری از نهادها و مراکز و مؤسسات دینی و پژوهشی فراهم شد، به مثابه‌ی آغاز راه و طلوعه‌ی عرصه‌ای است سرشار از ذخائر علمی و معنوی.

امید آن که بتوانیم با استعانت از توفیقات پروردگار حکیم و مساعدت‌های مسئولان فرهنگی کشور و کلیه‌ی علاقمندان به احیای حکمت اصیل شیعی، گام‌های بعدی و مؤثرتری را در خصوص احیای آثار سایر حکمای اصفهان برداریم.

گروه فلسفه‌ی دانشگاه اصفهان به عنوان برگزارکننده‌ی این همایش، با سپاس از الطاف ایزد بی‌همتا، از کلیه‌ی شخصیت‌های حقیقی و حقوقی، مسئولان اجرایی، اساتید و دانشجویانی که ما را در هر چه بهتر برگزار شدن همایش، امور اجرایی آن، چاپ و نشر آثار و سایر موارد یاری نمودند، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نماید.

۱- اعضای شورای سیاست‌گذاری:

آقایان آیت الله حاج سید محمد خامنه‌ای، حجه الاسلام و المسلمین دکتر عبدالحسین خسروپناه، حجه الاسلام والمسلمین حاج شیخ حسن مظاهری، دکتر محمد حسین رامشت، دکتر محمد بیدهندی، دکتر حسین کلباسی، دکتر سید مرتضی سقائیان نژاد، دکتر مهدی جمالی نژاد، دکتر احمد علی فروغی، دکتر محمد فضیلتی، مهندس مصطفی بهبهانی، سردار کریم نصر اصفهانی، مهندس علی کلباسی.

۲- اعضای کمیته‌ی علمی (به ترتیب الفبا):

آقایان دکتر محمدعلی اژه‌ای، دکتر مهدی امامی جمعه، دکتر مرتضی حاج حسینی، دکتر مهدی دهباشی، دکتر علی ربانی، دکتر جعفر شانظری، دکتر مجید صادقی، دکتر محسن محمدی فشارکی، دکتر محمد مشکات، دکتر اصغر منتظر القائم، دکتر سید علی اصغر

میرباقری فرد، دکتر حامد ناجی اصفهانی، حجة الاسلام و المسلمین حاج شیخ مجید هادی زاده.

۳- ریاست محترم مؤسسه‌ی پژوهشی حکمت و فلسفه‌ی ایران، جناب حجة الاسلام و المسلمین آقای دکتر عبدالحسین خسروپناه که ضمن عنایت خاص نسبت به این رویداد فرهنگی بزرگ، به پیشنهاد استاد محترم جناب آقای دکتر حسین کلباسی اشتیری، با چاپ منشورات همایش توافق نمودند. بدین ترتیب هزینه‌های آماده‌سازی آثار از حروفچینی تا صفحه‌آرایی بر عهده‌ی دبیرخانه‌ی همایش و چاپ و انتشار آثار توسط آن مؤسسه‌ی گرانت‌دار انجام می‌شود. در این‌جا از کلیه‌ی مسئولان و مدیران این مؤسسه، معاونت پژوهشی، واحد چاپ و انتشارات و سایر دست‌اندرکاران صمیمانه سپاسگزاری می‌نماییم.

۴- دانشگاه‌هایی که در شهر اصفهان حق‌التحقیق صاحبان آثار و منشوراتی که به چاپ خواهد رسید را به عهده گرفته اند:
الف) دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان ب) دانشگاه پیام نور استان اصفهان. بدین- وسیله از رؤسای محترم، معاونین پژوهشی و سایر مسئولان این دو دانشگاه قدردانی و تشکر می‌نماییم.

۵- جناب آقای سعید محمدی دبیر کمیته‌ی اجرایی و نیز دبیر مرکز مطالعات و پژوهش‌های شورای اسلامی شهر اصفهان.

۶- سرکار خانم فریده کوهرنگ بهشتی مسئول دبیرخانه‌ی همایش و نیز سایر دانشجویان گروه‌های فلسفه و الهیات (فلسفه و کلام اسلامی).

علی کرباسی زاده اصفهانی

دبیر علمی نخستین همایش

بین المللی مکتب فلسفی اصفهان

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۱
مقدمه.....	۱۳
شرح حال.....	۱۳
آثار.....	۱۴
ساقی‌نامه سرایی.....	۱۸
ساقی‌نامه میرزا ابوطالب فندرسکی.....	۲۲
مضامین.....	۲۳
ویژگیهای سبکی.....	۲۹
نسخه‌ها.....	۳۸
ویژگیهای رسم الخطی.....	۴۰
ساقی‌نامه.....	۵۱
نمایه‌ها.....	۱۶۱
۱. اصطلاحات.....	۱۶۱
۲. اشخاص.....	۱۶۸
۳. جایها.....	۱۶۹
۴. کتابها.....	۱۷۰
منابع و مأخذ.....	۱۷۱

باسمه تعالی

پیشگفتار

ثنا ایزدی را که از نور پاک	شراب روان ریخت در جام خاک
سپاسی بده چون زبان داده‌ای	دل روشنی ده چو جان داده‌ای
از آن باده لعل خواهم سرور	که روشن کند شعله‌اش شمع طور

(ب ۱، ۳۸، ۱۱۲۴)

حدود یک سال پیش نسخه منحصراً به فرد ساقی‌نامه میرزا ابوطالب فندرسکی در اختیار قرار گرفت و بعد از مدتی تصحیح آن آغاز شد. قرار بود با متن مصحح، مقدمه‌ای مبسوط و تحلیلی در باب ساقی‌نامه سرایی در ادب فارسی و همچنین تحلیل محتوایی و ساختاری این مجموعه انتشار یابد، همزمان با انجام تصحیح متن، مقدمات برگزاری نخستین همایش مکتب فلسفی اصفهان فراهم شد و بدان جهت که نشر این منظومه با اهداف این همایش متناسب بود مقرر شد ساقی‌نامه نیز در شمار آثار این گردهمایی علمی قرار گیرد. تنگنای وقت برای مهیا ساختن آثار همایش و کوشش برای چاپ بموقع آنها موجب شد فرصت کافی برای بررسی و نقد ساقی‌نامه سرایی و تحلیل متن فراهم نگردد و مقدمه و متن مصحح بدون تفصیل در این باره به چاپ سپرده شود. ان شاء الله این توفیق حاصل شود تا در چاپهای بعد بتفصیل درباره ساقی‌نامه سرایی در ادب فارسی سخن به میان آید.

در انجام این کار یاری و همگامی شماری از اهل تحقیق و ادب همراهمان بود که از آنها صمیمانه سپاسگزاریم:

مسئولان برگزاری نخستین همایش مکتب فلسفی اصفهان خاصه آقای دکتر علی کرباسی‌زاده دبیر علمی همایش که برای به سامان رساندن آثار علمی این گردهمایی همچون دیگر امور سخت کوشیده‌اند؛ آقای دکتر مهدی نوریان که دیدگاه‌های صائبشان در تصحیح چند بیت ناخوانا راهگشا بود؛ آقای محمد حسین عباسی که در امور رایانه‌ای و صفحه‌آرایی مشارکت داشتند و آقای حسن بهزادی، خانم فرزانه ذکاوتمند و معصومه طاهری که در آماده‌سازی متن، نمونه‌خوانی و تهیه فهرس و منابع کوششهای بسیار کرده‌اند.

و آخر دعوانا أن الحمد لله ربّ العالمین

مصّححان

دی‌ماه ۱۳۹۱، اصفهان

مقدمه

شرح حال

میرزا ابوطالب فندرسکی فرزند میرزا بیک از عالمان و ادیبان دوره صفویه است.^(۱) با آن که میرزا ابوطالب از مؤلفان پرکار این دوره به شمار می‌آید و کارنامه پر باری از خود برجای گذاشته اما از دقایق احوال و زندگانی وی اطلاع زیادی در دست نیست. زمان ولادتش معلوم نیست و در تاریخ درگذشتش اختلاف است. زمان درگذشت ابوطالب را ۱۱۰۰، بعد از ۱۱۰۷ و ۱۱۲۴ ق نوشته‌اند.

ابوطالب دخترزاده میرزا ابوالقاسم فندرسکی (۱۰۵۰-۹۵۰ ق) فیلسوف و حکیم مشهور دوره صفوی است که در دوره شاه عباس اول می‌زیست و مرتبه‌ای بلند در میان اهل علم و فضل و ادب داشت.^(۲) اجداد او از سادات و علویانی بودند که در سده‌های سوم و چهارم هجری به ایران آمدند و در طبرستان و گرگان ساکن شده‌اند. آنها به سبب سیادت خود در میان مردم جایگاه ویژه‌ای داشتند و همواره تکریم می‌شدند.^(۳)

به شهادت آثارش و اشاراتی که در تراجم و منابع آمده با آن که معلوم نیست میرزا ابوطالب مراحل تعلیم و تربیت را چگونه گذرانده اما روشن است که وی علوم مختلف از جمله فقه، حدیث، هیأت، حساب، منطق، علوم عقلی، موسیقی، نجوم، صرف و نحو و بلاغت را فراگرفته و در ادب عربی و فارسی مهارت و توغل داشته است.

بدیهی است او برای فراگیری این علوم مجلس درس شمار زیادی از استادان آن روزگار را دریافته و از گنجینه علم و اخلاق آنان بهره برده است. نام همه استادان وی شناخته نیست. از قرائن و اطلاعات معدودی که در شماری از منابع راه یافته می‌توان آقاحسین خوانساری (۱۰۹۸-۱۰۱۶). ملا محمدباقر خوانساری (۱۰۹۰-۱۰۱۷)، میرزا محمد شیروانی و محمد باقر مجلسی را از جمله استادان ابوطالب برشمرد که در تعلیم و تربیت او نقش مهمی بر عهده داشتند.^(۴) گویا فندرسی پیش از دیگر استادانش تحت تاثیر آقاحسین خوانساری قرار داشته و با او مأنوس بوده است.^(۵) چندان که بیت نخست ساقی‌نامه به خواهش او توسط آقا حسین خوانساری سروده شد.^(۶) از معاصران و همدرسان وی می‌توان به میرزا عبدالله افندی صاحب ریاض العلماء اشاره کرد.^(۷)

آثار

ابوطالب فندرسی در شمار عالمان و نویسندگان پر کار دوره صفوی قرار دارد. ظاهراً از سال ۱۰۷۰ق دوران شکوفایی علمی او آغاز شده و آثار وی از این زمان به بعد به نگارش درآمده است. دوران حیات فندرسی بیشتر مقارن حکومت شاه سلیمان صفوی (۱۰۷۷-۱۱۰۵ق) بوده و بدین جهت بیشتر آثار خود را بدو تقدیم کرده است. اواخر عمر ابوطالب در زمان حکومت شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵-۱۱۳۵ق) سپری شده و او تحفه العالم را در سالهای ۱۱۰۶ و ۱۱۰۷ق به نام این پادشاه تألیف کرده است.

شمار آثاری که در تألیفات میرزا ابوطالب و همچنین در تذکرها بدو انتساب یافته به بیست و هفت اثر می‌رسد^(۸) که بعضی از آنها تنها در رساله بیان بدیع معرفی شده است.^(۹) این آثار بدین شرح است:

۱. **غزوات**^(۱۰): منظومه‌ای است به بحر متقارب شامل حدود پنج هزار بیت که دربارهٔ خلافت و جنگهای امام علی (ع) تا زمان شهادت آن حضرت در مسجد کوفه سروده شده است. در تذکرها و فهرس نسخ خطی این مثنوی به عنوان تکملهٔ حملهٔ حیدری باذل معرفی شده است. حملهٔ حیدری منظومه‌ای است به بحر متقارب در احوال رسول اکرم (ص) و جانشینان وی تا پایان کار عثمان بن عفان در حدود بیست و هشت هزار بیت. این مثنوی را میرزا محمد رفیع خان باذل مشهدی شاه جهان آبادی (م ۱۲۳۳ق) از روی کتاب معارج النبوه فی مدارج الفتوه تألیف معین الدین مسکین واعظ فراهی (م ۹۷۰ق) به نظم درآورده ولی پیش از اتمام آن عمرش به پایان رسیده است. بعد از وی شماری از شاعران شیعی کار باذل را ادامه دادند و بر آن تکمله‌هایی سرودند. میرزا ارجمند آزاد کشمیری در سال ۱۳۱ق، محبعلی خان در سال ۱۴۳ق و عبدالعلی خان احسن در سال ۱۴۴ق از آن جمله‌اند. منظومه غزوات فندرسکی را نیز در شمار این تکمله‌ها قرار داده‌اند که به شرح جنگهای جمل، صفین و نهروان پرداخته است. چنان که مؤلف خلاصهٔ الکلام می‌آورد:

«نجف نامی از موالیان اهل بیت - علیه السلام - آن نسخه را که به حد

شهرت نرسیده بود از جایی به دست آورد و در سال یکهزار و سیصد و

سی و پنج هجری در خاتمهٔ حملهٔ حیدری ... ارتباط و انضمام داد.»^(۱۱)

وی برای پیوند دادن این دو منظومه به یکدیگر ابیاتی سروده و آن را به صورت کتابی واحد درآورده و این کتاب به نام حملهٔ حیدری تاکنون چهار بار در هندوستان به طبع رسیده است؛^(۱۲)

۲. **ساقی‌نامه**: بتفصیل به آن پرداخته خواهد شد؛

۳. **مثنوی نگار خانه چین**: منظومه‌ای به وزن مثنوی مولانا در بحر رمل است که دیباجة‌های منثور دارد^(۱۳). بیت زیر از این منظومه است:

گفت ای از طره‌ام شوریده حال

بر سر آتش ز رویم همچو خال^(۱۴)

۴. **مثنوی بهارستان خیال:** مثنوی است به وزن لیلی و مجنون نظامی، در بحر هزج. بیت زیر از آن منظومه است:

یا قوت لبش به خط ریحان

پروانه نویس غارت جان

۵. **رساله بیان بدیع^(۱۵):** در علم بیان (تشبیه، استعاره و کنایه) و علم بدیع، شامل یک مقدمه، دو مقاله و یک خاتمه است. مقدمه در تعریف علم بیان و علم بدیع؛ مقاله اول در سه فصل با نام تشبیه، استعاره و کنایه؛ مقاله دوم در بیان محسنات کلام یعنی بدیع معنوی و بدیع لفظی و خاتمه در سرقات شعری و مطالب مربوط به آن نگاشته شده است. شواهد کتاب علاوه بر آیات قرآن، شامل ابیات و عبارات فارسی و عربی است که ابیات فارسی آن بیشتر از خود نویسنده است؛^(۱۶)

۶. **تقویم: فندرسکی** در رساله بیان بدیع خود از این اثر نام برده است:

ضعیف در دیباچه تقویم گوید: شهاب ناوک، بدر سپر، مجره
شمشیر، ثریا ششیر.^(۱۷)

و چنانکه از دیباچه تقویم گوید: الحمد لله الحکیم العلیم الذی
خلق الإنسان فی أحسن تقویم^(۱۸)

۷. **نوادر الجواهر:** این اثر در وصف پدر و خاندان خویش و املاک و دارایی‌شان در دشت گرگان است، آغاز:

نوادر الجواهر هر چند سزاوار ذات کامل الصفات جناب
مقدس الهی را در رشته سطر کشید...

۸. **بهارستان اقبال:** در وصف عمارت و باغ گل تپه اصفهان است. از عبارات اوست:

«به شستن غبار سحر از راه تماشایان چمن، قطرات زاله

گلاب افشان، و از تاب نگاه گرم نظارگیان بر گلبرگ عارض

نازنینان گلشن، نفحات صبا مروحه جنبان»؛^(۱۹)

۹. **صیدگاه:** در کتاب بیان بدیع بدان اشاره شده است؛^(۲۰)

۱۰. **هفت کوکب:** این اثر نیز در کتاب بیان بدیع معرفی شده است؛

از عبارات آن :

اگر آفتاب است، نانش گرم از شعله همت اوست و گر ماه،

کاسه اش پر از دریوزه نعمت او.^(۲۱)

۱۱. **گلستان:** از دیگر آثار اوست؛

۱۲. دو نمونه از منشآت دیگر در دو صفحه به فارسی و عربی؛^(۲۲)

۱۳. **حاشیه بر حاشیه خفری بر الهیات شرح تجرید:** در کتاب بیان بدیع

بدان اشاره شده است؛^(۲۳)

۱۴. **حاشیه بر تفسیر قاضی بیضاوی (انوار التنزیل):** در بیان بدیع

شناسانده شده است؛^(۲۴)

۱۵. **شرح عوامل [ابن حاجب]:** در علم نحو است؛^(۲۵)

۱۶. **حاشیه روضه البهیة (فی شرح اللمعة الدمشقیة) یا شرح لمعه؛**

۱۷. **حاشیه بر تکملة خفری در شرح تذکره نصیریة:** در علم هیأت

نگاشته شده است؛

۱۸. **حاشیه بر اصول کافی کلینی؛**

۱۹. **حاشیه بر شافیه ابن حاجب (الشافیه الحاجبیه):** در علم صرف است؛

۲۰. **حاشیه بر معالم الاصول للشیخ حسن:** در علم فقه است؛

۲۱. **تحفه العالم^(۲۶):** در احوال شاه سلطان حسین صفوی و در سال ۱۱۰۷ق

تألیف شده است؛

۲۲. **توضیح المطالب:** شرح خلاصه الحساب شیخ بهاءالدین محمدعاملی

(شیخ بهایی) است که به شاه سلیمان صفوی تقدیم شده است؛

۲۳. المنتهی فی النحو؛

۲۴. رساله مجمع البحرين: به فارسی در علم عروض و قافیه اشعار عرب و فارسی است؛

۲۵. ترجمه شرح اللمعه به فارسی؛

۲۶. قطعه شعری مسمط گونه: نمونه شعر آن چنین است:

خط است یا مشک ختن	قد است یا سرو چمن
سیماب یا سیمین تن است	رخسار یا برگ سمن

۲۷. دیوان اشعار: شامل اشعار فارسی و عربی ابوطالب است. این رباعی از دیوان در بیان بدیع نقل شده است:

ساقی قدحی که دهر بی بنیاد است
هر کس که اسیر او نگشت آزاد است
این هفت جباب نیلگون گرد هوا
در دیده حق بین گرهی بر باد است^(۲۷)

ساقی نامه سرایی

ساقی نامه از انواع شعر غنایی است که معمولاً در قالب مثنوی و به بحر متقارب مثنی مقصور یا محذوف سروده شده است. ساقی نامه معمولاً خطاب به ساقی و معنی است و در آن، شاعر گذر سریع عمر و ناپایداری دنیا و جفای روزگار را گوشزد می کند و خواننده را به اغتنام فرصت و دریافتن دم اندرز می دهد.^(۲۸) ساقی نامه ها از گونه های لطیف شعر فارسی محسوب می شوند که در بیشتر آنها شاعر به تصویر آرمان شهر خود می پردازد. در این ساقی نامه ها می توان با بعضی از شرایط تاریخی و اجتماعی عصر شاعر آشنا شد.